

FRAUHAMMER KRISZTINA

„Máriát ájtatosan tisztelő híveknek vigasztalásokra intézett tsekély igyekezet...”

(A kegyhelyismertető mint az áhítatkeltés forrása)*

Dolgozatomban a szeged-alsóvárosi ferences templom és kegyhely 19. századi kegyhelyismertetőjét és annak az egyéni és búcsús áhítatra gyakorolt hatásait szeretném bemutatni. Szeretnék kitérni a mű áhítatgyakorlaton kívül eső, ám arra indirekt módon jelentős hatást gyakorló aspektusaira is: a helytörténetben, a ferences és a helyi alsóvárosi identitás erősítésében játszott szerepére. Véleményem szerint ezek olyan fontos szempontjai a mű hatás-történetének, amelyek az egyéni áhítat elmélyítésében és ébren tartásában is fontos szerepet kapnak.

A kegyhelyismertető 1831-ben jelent meg, Ordinánsz Konstantin ferences szerzetes munkájának köszönhetően a következő cím alatt: *A' Libanus havasi alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa, avagy Nemes, Szabad, Királyi Mező-Szeged Városnak Havi Boldog Asszony tiszteletére szenteltetett Királyi Templomában hajdani időktől-ólta ájtatos tiszteletben tartatott, és Segítő Boldog Asszonynak nevezetett Kegyelmes Képnek történeti lerajzolása, melyet Szerafikus Szent Ferencz Szerzetébéli, és Üdvözítőnkől nevezetett Provintziában lévő Alsó Mező-Szegedi Klastromnak régi Ok-leveléből egybe szerkesztetett, és az Isten szülő Szűz, Nagy Asszonyunk ájtatos tisztelőinek lelki vigasztalásokra ki adott P. Ordinánsz Konstantin Sz. Ferencz Szorossabb Rendtartását követő Szerzetes, és Áldozó Pap.*

A szerzőről és kilétéről nagyon szűkösek az adataink. Első feltételezhető említése P. Kőnig Kelemennél olvasható a szécsényi ferencesekről írott munkájában. Eszerint 1791-ben jelentkezett egy Ordináncz József nevű fiatalember a rendbe. A szerzetes feljegyzése szerint „régbben akart már a rendbe lépni, de noviciát nem volt”, így közben kántori és tanítói állást töltött be több helyen.¹ A következő adatunk 1806-ból van Konstantinról,

* A dolgozat megírását az OTKA 12550 K511-es Alaputatási Pályázata, valamint a Bolyai Ösztöndíj tette lehetővé.

¹ P. KŐNIG Kelemen, *Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332–1932*, Vác, 1931, 274.

amikor megjelent egy Gyöngyösön elhangzott szentbeszéde.² Vélhetőleg ezekben az években a rendnek ebben a házában tartózkodott, és hitszónokként tevékenykedett, amit igazol, hogy az itteni 1808-as kézirat-katalógusban fel vannak tüntetve szentbeszédei és jegyzetei.³ A későbbiekben a ferences szalvatóriánus tabulák⁴ adatai, valamint Reizner János Szeged-története⁵ szerint Ordinánsz Konstantin 1818 és 1821, majd 1830 és 1831 között gvardián, azaz előljáró a szegedi ferences kolostorban, majd Kecskemétre kerül, ahol concionator secundariusként (második szónok) és lector theologiae-ként (teológiai lector) van feltüntetve az 1833-as és az 1835-ös tabulákban.⁶ Ezt követően nincs róla információ a rendi iratokban. Annnyit azonban e szűkös adatok is bizonyítanak, hogy előljáróként, hitszónokként fontos feladatokat bízta rá az egyes egyházközségekben és az azokhoz tartozó hívek lelki gondozásában. Szerepe, neve tehát meghatározó lehetett az adott plébániai és lokális közösség számára.

Az egész címlapot kitevő cím a szerző kilétén túl sokat elárul a mű központi gondolatáról, célkitűzéséről és célközönségéről. A nyitó allegorikus kép (a Libanus havasai alatt illatozó titkos értelmű rózsa) Máriát helyezi a középpontba, aki nem csak Auxiliatrix Szegediensis, hanem minden magyar segítő asszonya. Ezt szimbolizálja a rózsa, amely minden virágok királynéja, a kegyesség, a tisztaság, a szelídség és a szűziesség megtestesítője. A hasonlat az ószövetségi Salamon énekére vezethető vissza, csakúgy, mint a Libanus havas hegység képe: „Jöjj elő Libanusból én jegyesem, jöj-elő Libanusból [...]”.⁷ Abban, hogy miért éppen ehhez a képhez nyúlt Ordinánsz, nagy

² ORDINÁNSZ Konstantin, *Az imádságnak legfőbb tárgyáról elmélkedő egyházi beszéd, melyet keresztjáró bétén a közönséges könyörgésnek alkalmatosságával élő nyelvel mondott Gyöngyösön 1806, Pest, 1806.*

³ A beszédek felkutatása és tanulmányozása ezidáig még nem történt meg, mert meglétük bizonytalan. Az 1808-as gyöngyösi kézirat-katalógusban szerepelnek, de hollétük azóta nem tisztázott. Erre a tényre Fáy Zoltán hívta fel a figyelmemet, ezeket az adatokat neki köszönöm.

⁴ *Schematismus almae provinciae Sanctissimi Salvatoris in Hungaria ordinis minorum S. P. Francisci, strictioris observantiae ad annum Jesu Christi MD.CCC.XXXIII, Agriae, [é. n.]; Schematismus almae provinciae Sanctissimi Salvatoris in Hungaria ordinis minorum S. P. Francisci strictioris observantiae ad annum Jesu Christi MDCCCXXXV, Agriae, 1835.* Elérhetők a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár honlapján digitalizálva: <http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/schem/Salv.1833.Schem.pdf>; <http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/schem/Salv.1835.Schem.pdf> [2013. 01. 02.]

⁵ REIZNER János, *Szeged története*, III, Szeged, 1900, 19–21.

⁶ *Schematismus...*, i. m., 1833, 32; 1835, 30.

⁷ *Énekek éneke* 4, 7.

szerepe lehetett műve egyik ihletőjének, Telek József híres ferences prédikátor Szegeden elhangzott prédikációinak is, hiszen ezekben a szegedi kolostor mint Libanus hegye, Mária pedig mint a Libanus hegyének soha el nem fogyó harmatja jelenik meg:

Rendelt ugyan azon végtelen irgalmú nagy Isten édes Magyar Hazánkban is itten a Tisza folyami mellett el-elterjedt mezőségen N. K. Szabad Szögéd Városában egy ditsőséges Libanust, úgy-mint ezen bé-kerített szerzetes Klastromot, és annak Templomában, amá titkos értelmű tiszta havát, tudniillik a Havak közt megjelent Isten, Szerelmes Szent Anyának, Országunk nagy Asszonyának Anyai kegyességét: melly eleitől fogvást úgy harmatozott, úgy áradott, nem csak é' kis Libanusra N. Királyi Szögéd Városára 's annak vidékére, hanem az egész Hazára.⁸

A Libanus havasai alatt illatozó rózsaként aposztrofált Szűz Máriának és jótéteményeinek a középpontba állításával „lelki vigasztalást” kívánt a szerzetes Mária tisztelőinek adni, ahogy erre a cím további részei utalnak. Ezt követően kirajzolódik az előszóból azoknak a motivációknak és szándékoknak a sora, melyek e lelki vigasztalást szükségessé teszik. Elsőként „a Szentek képcinek ájtatos tiszteletéről” értekezik, hiszen, ahogy írja:

még mai napság a XIX. században is olyan szörnyű képtelenségekkel vádolják az anyaszentegyházat főképpen a' külföldön [...] a Szentek' képeit babonás tisztelettel, sőt bálványozva imádnák, 's azoknak bizonyos természet felet való belső, és titkos erőt tulajdonítanak.⁹

A vádak forrásaként német protestáns írók műveit (név és cím nélkül), valamint a londoni parlament ír katolikusok elleni támadásait említi,¹⁰ majd így folytatja:

⁸ TELEK József, *A' Boldogságos Szűz Mária Tizenkét Tsillagú Koronájának vagy tizenkét ünnepeire tsillag-sugarok gyanánt el-osztalott prédikációknak II. Részge*, Vátzon, 1772, 365–517. (A fenti idézet az 1762. évben Havi Boldogasszony napján elhangzott *Libanus hava* című 2. prédikációból való. TELEK, *i. m.*, 403.)

⁹ ORDINÁNSZ Konstantin, *A' Libanus havasi alatt illatozó titkos értelmű rózsza [...]*, Szeged, 1831, IV–V.

¹⁰ A tárgyalt korszakban zajlott a brit korona alá tartozó katolikus írek hosszan elhúzódó és feszültségektől sem mentes emancipációja. Ennek keretében egy sor olyan törvény és intézkedés született, amely a korona alá tartozó katolikus állampolgárokat felszabadította mindennemű hátrányos állampolgári megkülönböztetés alól. A küzdelemnek köszönhetően az ír katolikusok parlamenti mandátumhoz is jutottak 1830-ban, első képviselőjük az emancipációs mozgalom vezéralakja, Daniel O'Connell volt. Vö. *Lexikon für Theologie und Kirche*, Hrsg. Walter KASPER, Freiburg–Basel–Wien, Herder, 2006, V, 594. – Felmerülhet a kérdés, hogy a szegedi kolostorban élve honnan szerzett mindezekről a nemzetközi írásokról és eseményekről tudomást Ordinánsz Konstantin? Írország és Magyarország között a távolsá-

Kár!!! végnélkül nagy kár, hogy a' tudományoknak talán minden ágaiba beavatott tudós férfiak, egyedül a' katolika hit vallásnak sarkalatos szikkelyeiben járatlanok lévén, legalább pontos, és helyes ismeretek nélkül szűkölködven, ama' régen megtzáfoltatott, és érdemlett feledékenységbe temetett aggnő regéket ismételni, és így a' tudós világnak vagy nevetségére, vagy legalább nem igen kedvező ítéletre magokat kitenni meg nem szűnnek; olly képtelenségeket, mondám, nagy igazságtalanul reánk mázolni, mellyeket a' valódi, és igazán hívő keresztény Katolikusok soha, nem tsak nem javallottak, sőt inkább világosan, és álhatatosan mindenkor kárhoztattak.¹¹

Ezért egyik legfőbb célja, hogy „tisztá vizet öntsön a pohárba”, és Isten anyjának tiszteletét erősítse, előmozdítsa, valamint „a feledékenység homályából színre hozza”.

Térjünk azonban vissza ismét a hosszúra nyúlt címhez, amelyből megtudjuk azt is, hogy a mű a kolostorban fellelhető írásos anyagok összedolgozásából jött létre. Melyek ezek? Ordinánsz művének precízen megírt bevezetőjében egész pontosan megnevezi őket.

Elsőként Telek Józsefnek, a nagyhírű ferences szónoknak 1760-ban megjelent rendházkrónikáját (*Historia Vetustissimi Conventus Szegediensis*) kell említenünk, amely a szegedi ferencesek török kori működésének első tudományos igényű megfogalmazása az akkori kolostori levéltár, a rendtörténeti iratok és a sajtó alapján.¹² A mű nem jelent meg nyomtatásban, kéziratban maradt fenn, kultuszterjesztő hatása így ebben a formában nem jelentős. Mindenképpen kiemelésre érdemes azonban, hogy ez

gok ellenére is élénk volt az érdeklődés a 19. században. Számos korabeli írás közölt cikkeket Magyarországról és a Habsburg Birodalomról. Sőt, tudjuk azt is ír utleírásokból, hogy az innen érkező turisták egyik legkedveltebb célpontja Bécs volt. Vö. ZARKA Zsuzsanna, *A dunai gőzhajózás, mint a fejlődés motorja: Ír benyomások a Habsburg Birodalomról és Magyarországról a 19. század közepén = Idegen szemmel: Magyarsággépek 19–20. századi utleírásokban*, szerk. HORNÁK Árpád, VITÁRI Zsolt, Pécs, Publikon, 2010 (Kutatási Füzetek, 16), 31–51. Ezen túl a magyar sajtó is figyelemmel kísérte az ír eseményeket. A szeged-alsóvárosi ferences rendházba is rendszeresen járt a „Nemzeti Ujság, mely hazai' s külföldi tudósításokból a magyar nemzetnek köz javára készítetett.” Ebben 1828 és 1830 között szinte heti rendszerességgel tudósítottak a katolikus írek emancipációs mozgalmának küzdelmeiről, Ordinánsznak tehát nem kellett messze mennie ahhoz, hogy naprakész információkat szerezzen az aktuális külföldi egyházpolitikai eseményekről. Vö. VARGA András, *A szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtára 1846*, Szeged, Scriptum 1998 (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, 8).

¹¹ ORDINÁNSZ, *A' Libanns havasi alatt...*, i. m., VI–VII.

¹² JOSEPHUS TELEK, *Historia Vetustissimi conventus Szegediensis B. Virginis Mariae ad Nives*, 1740. – A műről, értékeléséről bővebben: MOLNÁR Antal, *Püspökök, barátok, parasztok: Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003 (METEM Könyvek, 41), 25–30.

a mű vált a híres szegedi hitvita egyik ősforrásává, és nagy szerepe volt a templomhoz kötődő korabeli folklórananyag írásos rögzítésében is, hiszen így megőrződött a hagyományoknak egy ritkán dokumentált rétege.

Ezeket a történeti kutatásai során feltárt adatokat dolgozza fel Telek József híres művében, a *Tizenkét csillagú koronában*, illetve annak a Havi Boldogaszszony tiszteletére elmondott nyolc prédikációjában.¹³ A műfaj jellegéből adódóan az itt leírt történeti és legendaanyag könnyed, népszerűsítő jellegű.¹⁴ A bemutatott csodás események is a prédikáció céljainak vannak alárendelve: a hívek buzdítására és vigasztalására szolgáló példázatként jelennek meg az egykor szóban elhangzott szövegekben. Középpontjukban Mária mint a magyarok és szegediek legfőbb védelmezője áll, aki a város nehéz pillanataiban és az egyéni szükséghelyzetekben, a tisztítótüzből szenvedő lelkeken is segít.¹⁵ Ordinánsz ezt a képet és a prédikációk másik alap gondolatát – a ferencesek kiemelt jelentőségét a térség hódoltság kori megmaradásában – is áttemeli kegyhelytörténetének fő motívumai közé.

A prédikációk kultusz-történeti hatása nem térképezhető fel pontosan, hiszen – jóllehet a prédikációk írásban is megjelentek – azok elsősorban az egyházi személyeknek szolgáltak segédanyagul. Ennek ellenére az Ordinánsz által később beemelt, szájhagyományban meglévő legendák sejtetik, hogy ezek a havi búcsúkon, sokak előtt elhangzott beszédek is hozzájárulhattak a már ismert történeti anyag fennmaradásához és folklorizációjához. Ezek a prédikációk lesznek Ordinánsz Konstantin következő, vélhetőleg leginkább használt forrásai.

A híres prédikátor művei mellett a szerző harmadikként a szegedi kolostor egykori gvárdiánjának, Székesy Gábornak a kegyhely történetéről összeállított és azóta elveszett latin kéziratát nevezi meg forrásai között.¹⁶ Jelzi

¹³ A híres máriás beszédgyűjteményben tizedik csillagként jelenik meg a Havi Boldogaszszony, akiről Telek József nyolc alkalommal prédikált az akkor már neves búcsújáráshelynek számító szeged-alsóvárosi templomban: 1759-ben *Bátorságos Havasok*, 1762-ben *Libanus Hava*, 1763-ban *Aratáskori Hó*, 1764-ben *Hónak Kincsei*, 1765-ben *Erős hó vár*, 1766-ban *Tavaszi hó*, 1767-ben *Tsudálatos Szép hó* és 1768-ban *Segítő Havas Hegy* címmel. Vö. 8. jegyzet; továbbá TAMÁS Péter, *Telek József élete és műve*, Bp., 1948 (Editiones Mariano-Franciscales, 1).

¹⁴ MOLNÁR, *i. m.*, 31.

¹⁵ TŰSKÉS Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1993, 169–172.

¹⁶ Székesy Gábor 1769-es halálakor a szegedi kolostor gvárdiánja volt. Vö. MOLNÁR, *i. m.*, 31.

azonban, hogy csak abban az esetben nyúl az egykori gárdián feljegyzéseihez, ha azok részletesebbek, mint a Telek-féle szövegek.¹⁷

Ezekon a forrásokon túlmenően több helyütt is utalás olvasható arra, hogy Ordinánsz meglévő adatait a korabeli öregek elbeszéléseivel egészíti ki. Folytatja tehát a Telek által megkezdett hagyományt, a folklór anyag beemelését a kegyhely és a rend történetébe. Ezáltal megmarad a Telek-féle prédikációk közérthető, könnyen olvasható és népszerűsítő jellege, ami feltehetőleg fontos volt a mű népszerűvé válásában és ezáltal az egyéni és közösségi hitélet gyakorlására tett hatásában is. Mindezekon túl jól rámutat az írott és szóbeli hagyományok kölcsönös egymásra hatására, egymást megerősítő, támogató szerepére. Ennek köszönhetően hosszú ideig megőrződött a kegyképhez és a ferencesekhez kötődő legendaanyag.

Ezt a több forrásból táplálkozó anyagot szerkeszti egybe Ordinánsz sajátos kegyhelyismertetőjében, amelyben a szegedi kolostor és templom története mellett helyet kap a kor gyakorlatának megfelelően tizennégy hosszabb-rövidebb mirákulomtörténet is. Ezen kívül a könyvben található egy, a kegyhelyismertetőkből megszokott áhítati rész, imákkal és énekekkel. Ez a búcsúsoknak szolgáló gyakorlati útmutatásokat nem tartalmaz.

Sajátos, a kegyhelyismertető műfajában nem megszokott, hogy egy rendtörténeti és egy, a szegedi ferencesek török kori viszontagságait és szenvedéseit tárgyaló fejezetet és a szegedi ferences gárdiánok névsorát is felveszi könyvébe a szerző (1., 4., 5. cikkely). Véleményem szerint Ordinánsz ezzel biztosítani kívánta a 18. századi rendi történetírás és a teleki prédikációk alap gondolatának folyamatosságát. Ennek egyik leghangsúlyosabb motívuma a magyar ferencesek hódoltság kori érdemeinek méltatása. A 18. századi rendtörténeti művek (Friedrich, Blahó, Telek)¹⁸ és Telek József

¹⁷ ORDINÁNSZ, *A' Libanus havasi alatt...*, i. m., 13: „Ellenben T. P. Székesy Gábornak jegyzeteit csak olly czikkelyekben fogom használni, mellyeket ő környüllálassosan, és bővebb kifejezésekkel a' feledék homálljától megmentett.”

¹⁸ Urbanus FRIDRICH, *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci*, Cassoviae, 1759, I–II; Vincentius BLAHÓ, *Annales Provinciae Hungariae Sanctissimi Salvatoris Ordinis Minorum S. Patris Francisci strictioris observantiae 1339–1439*, I; Vincentius BLAHÓ, Ambrosius VEREBÉLYI, *Annales Provinciae Hungariae Sanctissimi Salvatoris Ordinis Minorum S. Patris Francisci strictioris observantiae 1440–1898*, II; Josephus TELEK, *Historia Vetustissimi conventus Szegediensis B. Virginis Mariae ad Nives*, 1740. A szegedi ferencesek kutatástörténetéről és forrásairól bővebben: MOLNÁR, i. m., 25–43.

híres szegedi prédikációi a török időket a rend hősi korszakaként mutatták be, amikor a ferencesek elvülhetetlen érdemeket szereztek az alföldi magyarság katolikus hitben való megőrzésében.¹⁹ A ferencesek egyházi és nemzeti jelentősége mellett a szegedi vonatkozású írásokban a város és Mária kapcsolata is hangsúlyos szerepet kap. Ahogy Molnár Antal írja: „erős szegedi lokálpatrióta és franciskánus színnel ötvöződik”.²⁰

Konkrét adatok hiányában csak feltételezésekbe tudunk bocsátkozni azt illetően, miért tartotta Ordinánsz olyan fontosnak, hogy kegyhelytörténetébe egy ilyen nagy terjedelmű rendtörténeti részt is illesszen? Elsőként talán azzal érvelhetünk, hogy művének 1831-es megjelenéséig nem került nyomtatásba és így a szélesebb nagyközönség elé sem a helyi barátoknak és érdemeiknek a története. Jóllehet a renden belül Friedrich Orbán, Blahó Vince és Telek József rendtörténete is használatban volt, mégis ez volt az első nyomtatásban megjelent magyar nyelvű munka a szegedi ferencesek történetéről. Bálint Sándor a *Szegedi Nemzet*ben meg is jegyzi, hogy talán Telek József azért „nem gondolt jámbor népnak szánt könyv kiadására”, mert az írás-olvasás készsége a 18. század derekán még elég szűk társadalmi körre korlátozódott.²¹ Így a laikus nagyközönség e kegyhelyismertető által ismerte meg a rend és a hely történetét.

A kiadás és nyomtatás feladatát a szegedi szerzőket és témákat támogató Grün Orbán nyomdája vállalta fel, ezzel is népszerűsítve a kegyhelyet és a hozzá kapcsolódó csodákat.

A szegedi ferencesek lokálpatriotizmusának hangsúlyozása mellett a katolikus hit védelméért folytatott küzdelem a másik nagyon hangsúlyos eleme az Ordinánsz-féle rendtörténeti részeknek, különösen az „Azon keserves üldözésekről, mellyeket ez Alsó Városi Szegedi Klostromban lakozó Szerzetes Atyafiak a’ Töröknek kegyetlen igája alatt az igaz keresztény Katolika Hitnek ellenségítől szenvedtek” című negyedik cikkelynek. Ha visszaidézzük azokat az előszóban megjelenő eseteket (a német protestánsok katolikusok elleni támadásai, az ír katolikusokat ért támadások), ame-

¹⁹ MOLNÁR Antal, *A magyar ferencesek hódoltság-képe a 18. században a rendi történetírás és a prédikációk alapján = Religio, retorika, nemzetudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Könyvtár, 31), 551–562.

²⁰ *Uo.*, 560.

²¹ BÁLINT Sándor, *Szegedi Nemzet: A szegedi nagytáj népelete*, III, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978/79, 2, Szeged, 1980, 374.

lyek a szerzőt műve megírására sarkallták, akkor talán érthető e részek beemelése. Átalluk megerősítést nyer, hogy a ferencesekre a hit védelmezésében is bizton lehet számítani.

De különös, és legfőbb gondoskodások a' mi Szerzetes Atyánkfiainak ezen Szabad Királyi Szeged Városában lakozó kised keresztény seregeknek lelki javára nézett, hogy abban az Evagyéliomi tudománynak lelke, és a' Katolika hit vallásnak virágzása naponként elevenitessék, 's előmozdítassék.²²

A rendtörténeti részek közé ékelt második és harmadik cikkely a katolikus hitet védelmező, lokálpatrióta ferences lelkiség gondolata mellé Mária kultuszát és annak jelentőségét állítja. Részben a katolicizmusban hangsúlyosan megjelenő Mária-tisztelet védelmezése miatt, részben pedig a kultusz felpesztítése miatt, ahogy arra az előszóban is utal a szerző. E célkitűzéseit alátámasztja, hogy művét Telektől eltérően nem a prédikáló papok segítésére írja, hanem Mária tisztelőihez, azaz a hívők széles közönségéhez. Ezáltal kívánja erősíteni, előmozdítani és a feledékenység homályából színre hozni a patrónus kultuszának hagyományait. Ehhez a kultuszpropagandához használja eszközül a kegyképhez kötődő csodatörténeteket.

Innét a kegyetlen Töröknek vas igája naponként nehezedvén, a hívséges keresztény nép nem tsak e nemes városnak minden részéről, hanem a szomszéd helységekből is tsoportosan ide seregelvén, és ezen valódi Frigynek szekrénye előtt artzra borulván az egekben lévő Isten Annjának trónusához lélekben felemelkedvén fohászokdott [...] Nem is lett foganat nélkül bizodalmas esedezések, holott az irgalmasságnak Attya, és Istene, ki előtt mindenkor kedves az alázatosok könyörgése, megteintette az ő sanyargatott népét, és az ő sz. Annjának hathatós esedezésére a Jézus Krisztus megtartotta választott kised seregét.²³

Összesen tizennégy csodaleírást olvashatunk a műben, amelyek különböző hosszúságúak, és stílusban is eltérő jellegűek. Erre a mirákulumok eltérő forrása ad magyarázatot: az első hetet Telek Józseftől, a nyolcadikat és kilencediket Székesy Gábortól, az utolsó ötöt pedig saját gyűjtései alapján jegyezte fel Ordinánsz Konstantin. A legrészletesebbek a Telek József-féle prédikációkból átemelt csodaleírások. Ezek kivétel nélkül hosszabb, egy-két oldalas bibliai vagy egyházatyáktól származó idézetekkel felvezetett és illusztrált, gyakran áhítatot serkentő keretbe, elmélkedésbe foglalt szövegek.

²² ORDINÁNSZ, *A' Libanus havasi alatt...*, i. m., 76.

²³ *Uo.*, 42–43.

Valamint igazán, és igen böltsen, úgy a’ mi édes vigasztalásunkra írta sz. Bernárd Apátur, a’ többi sz. Atyák nyomát követvén, hogy a’ mint Mária által jött Jésus Krisztus e’ világra, úgy akarta az Isten, hogy mindeneket Mária által nyerjünk meg. Ezen szent rendelését jeles, és emlékezetre méltó jótéteményével bizonyította meg a’ Felséges, kétség nélkül a’ Szűz Anyának hatható esedezésére.²⁴

Stílusuk a prédikációk kötetlenebb, tanító, buzdító stílusát őrzi. A csoda tényének leírása mellett megjelenik bennük az eseményhez fűzött magyarázat és annak értelmezése, tágabb kontextusba helyezése is. Ebben megragadható az a 17. század közepétől kezdve alkalmazott módszer, amelyben a csodatörténeteket „következetesen alárendelték a nyomtatott gyűjtemények célkitűzésének és propaganda szerepének, s a kompozíció, elbeszélő magatartás, motiváció és a valósághoz fűződő viszony megváltoztatásával a mirákulum egyre gyakrabban vált exemplummá”,²⁵ közvetve pedig az áhítatkeltés eszközévé.

Midőn 1525 esztendőben [...] égető pogány Török csoportok ide Szeged városába is bérontván [...] az épületek alá tüzet vetettek volna [...] a szentséges Szűznek képe minden sérelem, vagy észre vehető változás, ’s romlás nélkül, tellyes épségében megőriztetett [...] A Szegedi ájtatos keresztények pedig különben ekkor tsak nem végső inségre, és pusztulásra jutván, városok jövőndő virágzásának reménységét Isten után abban helyeztették, hogy Magyar édes Hazánk választott nagy Asszonyának hatalmas pártfogása alatt [...] az ő városok is valaha az ő mostani szomorú hamvaiból ismét új életet ’s elevenséget, és virágzást fog nyerni.²⁶

A Telektől átvett mirákulumok további jellegzetessége az Auxiliatrix Szegediensis fogalmának és gondolatkörének hangsúlyozása. Itt szintén a kultusz propagandája lehetett a legfőbb cél.

De ki győzné elő számlálni mind azon felséges jótéteményeket, mellyeket nem tsak az Isten Annját mindenkor példás buzgósággal tisztelő Szegediek, hanem Országunknak Koronás Királyi legnevezetesebb bajnok hadi vezéri Mária mint Országunk nagy Asszonya hatható közben járásának tulajdonítottak? Ugyan azért sz. Anselmus Doctorral elég légyen rövideden felkiáltanom: Egyedül tsak az hallgasson Máriának dítséretéről, ki az Ő segedelmét soha nem tapasztalta.²⁷

²⁴ *Uo.*, 49.

²⁵ TÜSKÉS GÁBOR, KNAPP ÉVA, *Az egyházi irodalom műfajai a XVII–XVIII. században*, Bp., Argentum, 2002, 104.

²⁶ ORDINÁNSZ, *A’ Libanus havasi alatt...*, i. m., 39.

²⁷ *Uo.*, 44.

A további, P. Székesy Gábor-féle és Ordinánsz által lejegyzett történetekben már kevesebb az áhítati rész, tárgyilagosabbak, és az eseményre koncentrálnak. Ezekben már az események valóságát igazoló tanúk nevei is fel vannak tüntetve.

A csodatörténetek beillesztésével további, az egyéni áhítatkeltésen és az általános, illetve szegedi Mária-kultusz táplálásán túlmutató céljai is lehetnek Konstantinnak. A felvilágosodás korában babonás ízű mellézköngye társult a csodához, olyan dolog, amiben csak a lenézett nép hitt – ilyen vádak még a 19. században is felbukkantak, ahogy arra a mű bevezetőjében utal. Ordinánsz Konstantin egyértelművé teszi művében: Isten végtelen hatalma lehetővé teszi, hogy céljai megvalósításához a természet törvényeivel meg nem magyarázható eseményeket vigyen végbe.

[...] csak hogy az ellen vitatók is engedjék meg, hogy a' végtelen hatalmú Istennek nem csak ezer féle, hanem végnélkül sok módjai vannak, hogy a' rend szerént való, és természeti okoknál fogva is eszközöllye, és végre hajtsa azon felleges tzellyait, mellyeket különben az emberi tehetőség végbe nem vihetne.²⁸

A katolikus csodafelfogás apológiája mellett megjelenik nála a csoda racionális, jozefinista szemléletű értelmezése is, vélhetőleg hitvédő céljal. Néhol egészen konkrétan rámutat arra, hogy a leírt események valóban nem természetfölöttiek, de általuk kézzelfogható jelét tapasztalja meg a hívő ember Mária és a Jóisten gondviselésének és segítségének.

Noha pedig ezen különös történetből sem következtetek én természet erejét haladó tsudatétel; de még is háladatos szívvél kell áldanunk, és dítsernünk a' mindenható Felsőgnek erejét és Atyai gondviselését, a' ki ezen bátor elszánással a' tűz lángok között küszködő két jámbor híveket két egész óráig sérelem nélkül életekben megtartotta.²⁹

Itt újra azt látjuk, hogy példázattá válik a mirákulum: Ordinánsz így mutat rá arra, hogy Isten ereje nagy, Mária pedig a keresztények legfőbb segítége, és ezért hálával kell tartoznunk az isteni gondviselésnek. Segítségével lehetővé válik a lehetetlennek tűnő krízishelyzetek megoldása is, amely sokak csodálkozását kiválthatja, és ebben az értelemben beszélhetünk itt csodáról.

Történetei végén a ferences külön részt szentel az olyan csodáknak is, mint a megtérések és lelki gyógyulások. Így tovább tágul a fogalom magya-

²⁸ *Uo.*, 45.

²⁹ *Uo.*, 47.

rázata. Véleményem szerint ezzel a csoda értelmezésének összetett jellegére mutat rá, és egyben választ ad a katolikus csodatant bírálók vádjaira. Ezzel újra olyan tanítást és buzdítást kap az olvasó, mely a Máriához mint fő közbenjáróhoz való odafordulásra biztat és bátorít:

[...] azokra függesszük figyelmetességünket, a' miket naponként látunk, és nagy lelki vigasztalásunkra tapasztalunk, melly sokan az ő gonoszságokban, és feslelésekben megátalkodott bűnösök között ezen szent helyen, megilletődvén, nem tsak lelki nyavalyáikból kigyógyúlnak, hanem az igaz megtérés, és szentelő malasztnak ereje által új életre feltámadnak? [...] Olly keresztények, kik valaha bűnös Magdolnával az ártatlan lelkeket tsalárd keletptzésekben kerítették, és unkdok, 's fajtalan életekkel a jámbor keresztény híveket mély szomorúsággal eltöltötték, mostan már a véteknek, és erkölctelenségnek csak árnyékától is futnak, és irtóznak. Ugyan azért méltán és tellyes igazsággal elmondhattuk, hogy Mária az Irgalmasságnak Anyja, kit ezen segítő Boldog Asszonynak kegyelmes képénél ájtatosan tisztelünk, nem csak betegek orvossága [...] hanem [...] az igazán megtérő bűnösök kegyes oltalma, szóval minden szomorúaknak, bűneiken kesergő szíveknek édes vigasztalója.³⁰

E példa kapcsán kell rámutatnunk, hogy itt újra a prédikációkra emlékeztető, közvetlen, tanító hangvételnél szólal meg Ordinánsz, ami felvetheti a kérdést: esetleg nem valamely prédikációját másolta-e be ide, hiszen tudjuk, prédikátorként is fontos szerepe volt a ferences közösségben. Erre választ beszédeinek és az itt leírt mirákulomtörténeteknek az egybevetése adhatna. A prédikációk meglete körüli bizonytalanság miatt e feladat még várat magára.³¹

Sikerült-e megvalósítania Ordinánsz Konstantinnak célkitűzéseit, vállalását? Azaz nyomon követhető-e a mű Mária-kultuszra és áhítatgyakorlatra tett hatása?

Sajnos arra vonatkozó adatokat, hogy a művet milyen példányszámban, milyen áron nyomtatta ki a híres szegedi nyomda, nem találtam. Így az olvasóközönség létszámát és társadalmi bázisát nehéz precízen feltárni. Mégis rendelkezünk néhány olyan adattal, amelyből arra következtethetünk, hogy a mű széles olvasóközönséghez jutott el. Elsődlegesen azoknak a ponyvafüzeteknek a sorát kell itt említenünk, amelyek rámutatnak arra: Ordinánsz művének nagy szerepe volt az abban előadott csodás történetek további

³⁰ *Uo.*, 63–66.

³¹ *Vö.* 3. jegyzet.

folklorizációjában, és így a kultusz fennmaradásában, a kegyhely legitimációjában.³²

Ezekben a füzetekben az Ordinánsz-féle mirákulumtörténetek ad notam, azaz énekelhető verses feldolgozása, valamint a mű áhítati részében található énekek és imák olvashatóak. Sőt, ebből az áhítati célt szolgáló toldalékból önálló ponyvafüzet is készült.³³ Ezeknek köszönhetően a társadalom alsóbb rétegei is megőrizhették ezt a hagyományanyagot. Bálint Sándor feljegyzései szerint az 1900-as évek első felében még énekeltek, imádkozták ezeket.

Az epikus hagyománynak ezek a versbe foglalt változatai szolgálhattak aztán szöveggönyvül a búcsúvezetőknek és híveiknek a Havibúcsúk alkalomával. Minden bizonnyal előkerültek a különféle társulati, olvasói alkalmon is. Barna Gábor szíves közlése nyomán tudjuk, hogy gyűjtései során az 1960-as években még találkozott olyan adatközlővel, aki az eredeti Ordinánsz-mű olvasókörben való felolvasásáról mesélt. A mű hatástörténetének feltérképezését nagyban segítené, ha több adat állna rendelkezésünkre arról, kik, mikor és hol olvasták a könyvet, ehhez azonban szintén további kutatásokra lenne szükség.

Az énekek és imák jól megragadhatóan jelen voltak mind az egyéni, mind a csoportos áhítatgyakorlatokban. Sokkal kevésbé mondható ez el egyes eszmékről és lelkiségek megnyilvánulásáról, ezek kitapintása már nehezebb. Mégis úgy vélem, hogy az áhítatgyakorlatra kifejtett hatásuk vitathatatlan. Így a Telektől átvett és Ordinánsznál hangsúlyosan megjelenő Mária mint Auxiliatrix Szegediensis eszme és a ferencesek lelkisége, Szegédért végbevitt cselekedeteik, azaz lokálpatriotizmusuk is. Nyilvánvaló, hogy itt nem felejtethjük el azt a tényt, hogy Szeged történelme a török idők alatt nagyon szorosan egybefonódott a ferencesek történetével, de ennek tudatosításában, hangsúlyozásában Ordinánsz szerepe meghatározó. Könyvében minduntalan előkerülnek a török korra való utalások, és ahogy már említet-

³² *Legszébb és legújabb énekfüzet a szegedi csudálatos szűz Mária képe előtt*, kiadta OROSZ István Jászladyban, Budán, 1888; *Égi Gyöngyök: Új ima- és énekfüzet*, írta VARGA Lajos Jász-Árokszálláson, [é. n.]. További, a kegyhely búcsújára készített ponyvafüzetekről: BÁLINT, *i. m.*, 378; *Vallásos ponyvanyomatványok Bálint Sándor hagyatékában – Religiöse Kolportagedrucke in Sándor Bálints Nachlass*, szerk. N. SZABÓ Magdolna, ZOMBORI István, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2010, 467, 476–477, 483.

³³ *Három buzgó ima és egy szent ének a Havi boldogasszony szűz Mária tiszteletére. Ajtatos keresztény hívek számára*, Nyomtatott és kapható Fürtös Testvéreknél, Szegeden Báró Jósika-utca 8. sz.

tem, egy nagy terjedelmű külön fejezetet is szentel a ferencesek hódoltság kori tevékenységének, áldozatvállalásának. Ezen hagyományok továbbörökítése elsődlegesen a későbbi helytörténeteken (Szegedi Kilit, Tömörkény István, Juhász Kálmán, Reizner János és Bálint Sándor),³⁴ valamint a híres Jordánszky-féle *Mária Atlasz*on keresztül történik.³⁵ Ezek mindegyike alapforrásként használja a kegyhelyismertetőt, és így válik a mű a szegedi Havi Boldogasszony kultuszának, a kultusz népszerűsítésének fontos forrásává és megalapozójává.

A máriavölgyi mirákulumos könyvről írott tanulmányában Tüskés Gábor Matthias Zendert idézve a következőket írja: „Egy mirákulumos könyv szövege mindig a tények, a korban általánosan érvényes felfogás, a szerző sajátos nézetei és szándékai, valamint a műfaj hagyományos formái és adottságai közti kölcsönhatás eredményeként jön létre.”³⁶ Ezt tapasztalhatuk meg Ordinánsz Konstantin művében is. A rendről, a kegyhelyről, az itt történt csodákról és csodás eseményekről rendelkezésre álló adatokat használta fel eszközül a szerzetes a katolikus hit Mária-kultuszának és csodatanának védelmezésére, értelmezésére, mindezeket pedig a kegyhelyismertető műfaji kereteibe ágyazta. Művének köszönhetően először került nyomtatott formában a széles nagyközönség elé a szeged-alsóvárosi kegyhely és a helyi ferencesek története. Ezzel Ordinánsz elévülhetetlen érdemeket szerzett a helyi Mária-kultusz és a ferences lelkiség felpezsdítésében.

³⁴ SZEGEDI Antal Kilit, *A Szeged-alsóvárosi fejedelmi templom és kolostor történelmi vázlatja*, Szeged, 1862 (különlenyomat a Szegedi Híradóból); REIZNER, *i. m.*; TÖMÖRKÉNY István, *Szegedi Mária legendák*, Ethnographia, 1909, 160; JUHÁSZ Kálmán, *A licenciatúsi intézmény Magyarországon*, Bp., Szt. István Akadémia, 1921; BÁLINT, *i. m.*

³⁵ JORDÁNSZKY Elek, *Magyarországban, s' az aboz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelemi Képeinek rövid leírása*, Posen, 1836, 100–103.

³⁶ TÜSKÉS, *i. m.*, 91.